

Практикалық жұмыс №4

Географиялық және аспан экваторлық координаталарының практикалық анықтамасы

Қыстың ұзақ түндерінде астрономдар екі шарықтау нүктелерінде бірдей жұлдыздардың зениттік қашықтығын $z_{\delta} = \varphi - \delta$, $z_{\sigma} = \delta - \varphi$, $z_{\pi} = 180^{\circ} - \delta - \varphi$ формулаларын пайдаланып өлшейді және обсерваторияның географиялық ендігі (φ), олардың еңкеюін табады (δ).

φ біле отырып, тек жоғарғы кульминация байқалатын шамдардың ауытқуын анықтайық.

Мұнда көкжиекке жақын орналасқан шырақтарды қоспағанда, жоғары дәлдіктегі өлшеулер кезінде рефракция ескеріледі.

Шынайы түсте күннің $z_{\odot}$ зениттік қашықтығы үнемі өлшенеді және жұлдыз сағаттарының $S_{\text{сағ}}$ көрсеткіші белгіленеді, содан кейін $z_{\delta} = \varphi - \delta$ формула бойынша оның ауытқуы $\delta_{\odot}$ және оның бойымен $\alpha_{\text{сп}}$ тік шарықтауы есептеледі, өйткені

$$\sin \alpha_{\odot} = \operatorname{tg} \delta_{\odot} \cdot \operatorname{ctg} \varepsilon,$$

мұндағы $\varepsilon = 23^{\circ}27'$ тең (эклиптиканың еңкеюі).

Бұл ретте жұлдыздық сағаттардың түзетілуі де анықталады

$$u_s = S - S_{\text{сағ}} = \alpha_{\odot} - S_{\text{сағ}},$$

өйткені шынайы түсте Күннің сағаттық бұрышы $t_{\odot} = 0$, сондықтан $t = S - \alpha$ формулаға сәйкес жұлдыздық уақыт $S = \alpha_{\odot}$.

Жарық жұлдыздардың (олар күндізгі уақытта телескоптарда көрінеді) жоғарғы шарықтау шегіндегі сол сағаттың $S'_{\text{сағ}}$ көрсеткіштерін ескере отырып, олар тік шарықтауын табады

$$\alpha = \alpha_{\odot} + (S'_{\text{сағ}} - S_{\text{сағ}})$$

ал қалған жұлдыздардың тік шарықтауын осыған ұқсас түрде анықтайды, оны мына түрде де табуға болады:

$$\alpha = S'_{\text{сағ}} + u_s.$$

Астрономиялық анықтамалықтарда жарияланған жұлдыздардың экваторлық координаталары (α және δ) бойынша жер бетіндегі орындардың географиялық координаталары анықталған.

Мысал 1.

1975 жылы 22 мамырда талтүсте Пулковода Күннің зениттік қашықтығы $39^{\circ}33' S$ (оңтүстік нүктесінен жоғары) болды, ал жұлдыздық сағат $3^{ca\text{ғ}}57^c41^c$ көрсетті. Осы сәтте Күннің экваторлық координаттарын және жұлдыздық сағатты түзетуді есептеңіз. Пулковоның географиялық ендігі $\varphi = +59^{\circ}46'$.

Берілгені: $z_{\odot} = 39^{\circ}33' S$; $S_{ca\text{ғ}} = 3^{ca\text{ғ}}57^m41^c$; $\varphi = +59^{\circ}46'$.

Шешуі: $z_{\delta} = \varphi - \delta$ формуласына сәйкес Күннің еңкеюі

$$\delta_{\odot} = \varphi - z_{\odot} = 59^{\circ}46' - 39^{\circ}33' = +20^{\circ}13'$$

$$\sin \alpha_{\odot} = \operatorname{tg} \delta_{\odot} - \operatorname{ctg} \varepsilon \text{ бойынша}$$

$$\sin \alpha_{\odot} = \operatorname{tg} \delta_{\odot} - \operatorname{ctg} \varepsilon = \operatorname{tg} 20^{\circ}13' - \operatorname{ctg} 23^{\circ}27' = +0,3683 - 2,3053 = +0,8490,$$

осыдан Күннің тік шарықтауы $\alpha_{\odot} = 58^{\circ}06'.2$ немесе уақыт бірліктеріне аударғанда, $\alpha_{\odot} = 3^{ca\text{ғ}}52^m25^c$.

Талтүсте $t = S - \alpha$ формуласына сәйкес жұлдыздық уақыт $S = \alpha = 3^{ca\text{ғ}}52^m25^c$, ал жұлдыздық сағат $S_{ca\text{ғ}} = 3^{ca\text{ғ}}57^m41^c$ көрсеткендіктен, $u_s = S - S_{ca\text{ғ}} = \alpha_{\odot} - S_{ca\text{ғ}}$, формула бойынша сағатты түзету

$$u_s = S - S_{ca\text{ғ}} = \alpha_{\odot} - S_{ca\text{ғ}} = 3^{ca\text{ғ}}52^m25^c - 3^{ca\text{ғ}}57^m41^c = -5^m16^c.$$

Өз бетімен шығаруға арналған есептер:

1. Жұлдыздың бақылау орнының географиялық ендігі мен жұлдыздың зениттік қашықтығын өлшеу арқылы еңкеюін z немесе екі шарықтау шегіндегі - жоғарғы (жш) және төменгі (тш) h биіктігін анықтаңыз.

2. Географиялық ендігі $\varphi = +49^{\circ}34'$ аймақта α Гидра жұлдызы оңтүстік нүктеден $+32^{\circ}00'$ биіктікте жоғарғы кульминациядан өтеді, ал β Кіші Аю жұлдызы солтүстікке қарай қашықтығы $24^{\circ}48'$ шарықтау шегінен өтеді. Бұл жұлдыздардың еңкеюі нешеге тең?

3. Канберраның жоғарғы шарықтау шегінде ($\varphi = -35^{\circ}20'$) зениттен солтүстікке қарай $63^{\circ}39'$ және оңтүстік нүктеден $+58^{\circ}42'$ биіктікте орналасқан жұлдыздардың еңкеюі нешеге тең?

4. Душанбеде Капелла жұлдызы (α Арба) 180° азимутта $+82^\circ 35'$ биіктікте жоғарғы шарықтау шегіне жетеді, ал еңкеюі $+16^\circ 25'$ болатын Альдебаран (α Телец) жұлдызы зениттен оңтүстікке қарай $22^\circ 08'$ қашықтықта орналасқан. Капелланың еңкеюі нешеге тең?

5. Үлкен Аю мен Фомальгаут (α Оңтүстік балық) жұлдыздарының δ еңкеюін есептеңіз, егер бұл жұлдыздардың зениттік қашықтығы мен Альтаир (α Бүркіт) жұлдызы Ташкенттегі жоғарғы шарықтау шегінде ($\varphi = +41^\circ 18'$) сәйкесінше $-48^\circ 35'$ және $+38^\circ 38'$ құраса. Альтаир (α Бүркіт) Ташкентте оңтүстік нүктеден $+57^\circ 26'$ биіктікте шарықтайды.

Жауаптары:

1. $+48^\circ 20'$ және $+63^\circ 26'$; $+63^\circ 26'$ және $+48^\circ 20'$; $+58^\circ 28'$ және $+49^\circ 08'$; $-47^\circ 51'$ және $-59^\circ 46'$.
2. $-8^\circ 26'$ және $+74^\circ 22'$
3. $+28^\circ 19'$ және $-+66^\circ 38'$
4. $+45^\circ 58'$
5. $+57^\circ 19'$ және $-29^\circ 54'$

Әдебиеттер:

1. Кононович Э.В., Мороз В.И. Общий курс астрономии: Учебное пособие /Под ред. В.В. Иванова. Изд. 2-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 544 с. (Классический университетский учебник).

2. <http://spacescience.ru/content/view/441/>